

VOJNO UREĐENJE ZVORNIČKOG SANDŽAKA

Apstrakt: *Osmanska vojska dijelila se na dvije osnovne grupe: centralnu, stacioniranu u centru države, kod sultana, plaćanu iz državne blagajne i provincijsku vojsku, u početku dobrim dijelom sastavljenu od graničara koji su bili dnevničari (ulufedžije), a dijelom od spahija timarlija. Značaj jednog sandžaka određivan je prvenstveno prema njegovoj vojno-strategijskoj važnosti, tj. da li je predstavljao isturenu vojnu krajinu, ili je, pak, činio mirnu pozadinu. Na čelu sandžaka (live) nalazio se vojno-administrativni upravnik koji se nazivao sandžak-beg (mir-i liva). Zakonom su (iz vremena sultan Sulejmana) bile regulisane obaveze sandžak-begova prema veličini njihovih hasova. U smislu tih propisa, sandžak-bezi bili su dužni da opreme određeni broj vojnika za rat. Na osnovu tih zakonskih propisa i defterskih podataka o visini pojedinih timara, zijameta i hasova, izuzimajući carski has, moguće je, analizirajući određene popise stanovništva, utvrditi i stvarni broj operativne vojske u Zvorničkom sandžaku.*

Ključne riječi: *Zvornički sandžak, sandžak-beg, alajbeg, has, spahije, ulufedžije, džindije.*

Abstract: *The Ottoman army was divided into two basic groups: the central one, stationed in the center of the country, with the sultan. It was paid from the state treasury, and the provincial army, initially mostly made up of border guards who were daily wagers (ulufeji), and partly of spahi timarli. The importance of one sanjak was determined primarily according to its military-strategic importance, i.e. whether it represents a forward military vanguard, or it forms a peaceful rear. At the head of the sanjak (live) was a military-administrative manager called sanjak-bey (mir-i liva). The law (from the time of Sultan Suleiman) regulated the obligations of sanjak-beys according to the size of their has. In terms of those regulations,*

sanjak-beys were obliged to equip a certain number of soldiers for war. Based on those legal regulations and ledger data on the amount of individual timars, ziamets and has, excluding the imperial has, it is possible, by analyzing certain censuses, to determine the actual number of the operational army in the Sanjak of Zvornik.

Keywords: *the Sanjak of Zvornik, sanjak-bey, alaybey, has, spahi, ulufeji, jinji.*

Uvod

U vojno-administrativnom pogledu, Zvornički sandžak je od osnivanja (1480) pa do 1541. godine pripadao Rumelijskom beglerbegluku, kojem su dotle pripadali i svi drugi sandžaci u evropskom dijelu carstva. Osvajanjem Ugarske i formiranjem Budimskog beglerbegluka te godine bilo mu je pripojeno i nekoliko sandžaka Rumelijskog beglerbegluka. Osim Zvorničkog, iz Rumelijskog beglerbegluka izdvojeni su i sandžaci Kruševac, Vidin, Smederevo, Srem, Vučitrn i Požega, ali su odmah zatim Rumelijskom beglerbegluku bili pripojeni novoosnovani sandžaci u Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji. Rumelijski beglerbegluk je teritorijalno bio ponovo smanjen 1580. godine, kada je osnovan Bosanski beglerbegluk, treći po redu u južnoslavenskim zemljama, koji je obuhvatio sedam sandžaka, a nastao je izdvajanjem sandžaka: *bosanskog, hercegovačkog, kliškog, pakračkog i krčko-ličkog* iz Rumelijskog beglerbegluka, te *zvorničkog i požeškog* iz Budimskog beglerbegluka. Ali, iako je time Zvornički sandžak administrativno pripao Bosanskom beglerbegluku, on je ne samo u vojničkom, nego i u drugom pogledu bio češće upućivan budimskom divanu više nego bosanskom.¹

Sandžak-beg

Na čelu sandžaka (live) nalazio se vojno-administrativni upravnik koji se nazivao *sandžak-beg* ili *mir-i liva*. Tokom vremena se, uporedo sa ovim nazivima, počeo upotrebljavati naziv *mutesarif*, koji je u XVIII stoljeću sasvim preovladao. Naziv sandžak-beg je u XIX stoljeću potpuno nestao, dok je

¹ Više o ovome vidjeti u: Hazim, Šabanović, Bosanski divan, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, God. XVIII–XIX, Sarajevo, 1973, 9-45.

naziv mir-i liva sa odvajanjem vojne od civilne uprave dobio isključivo značenje vojnog termina i to ostao do kraja postojanja carstva. Ne može se tačno reći kada su nazivi sandžak-beg i mir-i liva zamijenjeni nazivom mutesarif, jer to nije učinjeno nekim aktom nego praksom kojom je naziv mutesarif u XVIII i XIX stoljeću postao i zvanični naziv upravnika sandžaka, bez obzira na čin i rang dotične ličnosti.²

Značaj jednog sandžaka određivan je prvenstveno prema njegovoj vojno-strategijskoj važnosti, tj. da li je predstavljao isturenu vojnu krajinu, čiji su sandžak-bezi imali široka vojna ovlaštenja (*serbestiyet*), ili je, pak, činio mirnu pozadinu. U normalnim uslovima, značaj pojedinih sandžaka ogledao se, zapravo, u visini sandžak-begovih hasova. Na toj bazi ustanovljeni odnos među sandžacima ostao je stalan i bio je od vremena sultana Sulejmana regulisan i zakonskim propisima. Između sedam sandžaka Bosanskog beglerbegluka, hasovi zvorničkog sandžak-bega dolazili su po svojoj visini na peto mjesto.³ U tim omjerima bilo je ponekada i znatnijeg odstupanja, prema tome sa kakvog je položaja izvjesna ličnost dolazila za sandžak-bega. U hasovima zvorničkih sandžak-begova u XVI stoljeću primjećuje se, uglavnom, postepeno povećanje tog iznosa. Nekoliko raspoloživih podataka govore nam o tim iznosima u pojedinim periodima XVI stoljeća. Tako je početkom druge decenije XVI stoljeća has zvorničkog sandžak-bega iznosio 223.028 akči, a 1533. godine smanjen je na 220.134 akče, da bi se u 1548. godini znatno povećao, na 665.586 akči. Zatim je 1574. godine has zvorničkog sandžak-bega iznosio 300.901 akči, a 1580. godine on je smanjen na 279.000 akči.⁴

² U doba Omer-paše Latasa (1850/52) ovaj je naziv bio potisnut i zamijenjen nazivom *kaymakam* (zastupnik, zamjenik), koji je u značenju upravnika sandžaka (live) zadržan sve do 1865. godine, kada je unesen i u Uredbu o organizaciji Bosanskog vilajeta, pa je tek izmjenom te uredbe 1867. godine (koja je, inače, bila jedinstvena za sve vilajete) zamijenjen nazivom *mutesarif*. (Hazim, Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo, 1982, 232-234; Ahmed, S. Aličić, *Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine*, Sarajevo, 1983, 110).

³ Prema navodima u nekim kanun-namama, visina sandžak-begovih hasova u sandžacima Bosanskog pašaluka kretala se ovako: has bosanskog sandžak-bega iznosio je 650.000 akči, kliškog 642.500, požeškog 616.236, hercegovačkog 410.515, zvorničkog 245.793, krčkog (ličkog) 200.000 i čazmanskog/začazmanskog (pakračkog ili cerničkog) 170.000 akči. (Adem, Handžić, *Zvornik u drugoj polovini XV i u XVI vijeku*, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, XVIII, Sarajevo, 1970, 149).

⁴ Ovdje treba istaći i jedan značajan izuzetak iz 1548. godine, kada je has sandžak-bega Mehmed-bega, znatno premašio uobičajene okvire i popeo se na 665.586 akči, više, dakle, nego

Vojnički uspjesi i širenje državnih granica znatno su uticali ne samo na teritorijalno širenje sandžak-begovih hasova, nego je obično rezultiralo novom raspodjelom svih feudalnih domena i timara, naročito u pograničnim oblastima. Naprimjer, padom Srebreničke banovine sandžak-begov has se do 1533. godine povećao i prostirao uglavnom u sjevernim nahijama, naročito u Spreči, Jasenici, Gornjoj Mačvi, Sapni, Jadru, Teočaku i drugima, dok je u znatno manjim iznosima bio još zastupljen u južnom dijelu sandžaka. Isto tako je došlo do nove raspodjele svih feudalnih domena i timara u ovom sandžaku sredinom XVI stoljeća, pošto su Osmanlije bili proširili svoju vlast i na cijelu Slavoniju. Carski has se bio proširio u novoosvojenim zemljama, a smanjio se u Zvorničkom sandžaku u korist sandžak-begovog hasa, dok su istodobno dijelovi ovog ustupljeni drugim feudalcima.⁵

U nedostatku izvora, teško je navesti imena svih zvorničkih sandžak-begova, ali se može pobrojati više ličnosti koje su obavljale tu dužnost:⁶

1) Najraniji spomen zvorničkog sandžak-bega datira iz 1491. godine kada je Bali-beg, sandžak-beg tog sandžaka, zajedno sa zvorničkim kadijom, nadzirao popravljjanje zvorničkog i srebreničkog grada. Vjerovatno je u akci-

što je obično iznosio has bosanskog sandžak-bega, što bi značilo da je ranije zauzimao znatno veći položaj. (A. Handžić, *Zvornik u drugoj polovini XV i u XVI vijeku*, 149).

⁵ Rezultat tih transakcija bio je da je carski has u ovom sandžaku bio smanjen za 215.795 akči (od 1,494.227 na 1,278.432). Od tog iznosa bilo je ustupljeno hasu zvorničkog sandžak-bega 180.677 akči, a 35.118 akči u zijamet carskom kapidžibaši Hajdar-begu. Istodobno je bilo oduzeto od hasa zvorničkog sandžak-bega 116.665 akči, od čega je 70.232 akče ustupljeno požeškom sandžak-begu Ali-begu, a 46.433 akče Mustafa-begu, nikopoljskom sandžak-begu. Time su se u ovom sandžaku proširili domenii novih, značajnih ličnosti sa strane. (Adem, Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, Sarajevo, 1975, 60-61)

⁶ Imena ličnosti koje su bile zvornički sandžak-begovi pobrojana su iz dostupnih izvora i literature: Safet, beg Bašagić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (od 1463–1850)*, Sarajevo, 1900; Salih, Sidki, Hadžihuseinović, Muvekkit, *Povijest Bosne*, El Kalem, Sarajevo, 1999; Hamdija, Kreševljaković, *Turalibegov vakuf u Tuzli* (prilog povijesti XVI stoljeća), Sarajevo, 1941, (preštampano iz Glasnika IVZ); *Opširni popis Zvorničkog sandžaka iz 1548. godine*, svezak IV–V, Orijentalni institut u Sarajevu, 1978; Hazim, Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo, 1982; Adem, Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, Sarajevo, 1975; Isti, *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka (iz 1519. i 1533. godine)*, Sarajevo, 1986; Isti, *Zvornik u drugoj polovini XV i u XVI vijeku*, *GDI BiH*, XVIII, Sarajevo, 1970, 141-196; Hamdija, Kreševljaković, Hamdija, Kapidžić, *Sudsko-administrativna podjela Bosne i Hercegovine početkom XIX stoljeća*, *Istorijsko-pravni zbornik Pravnog fakulteta u Sarajevu*, III–IV, Sarajevo, 1950, 247-260; Enes, Pelidija, *Banjalučki boj iz 1737. – uzroci i posljedice*, Sarajevo, 2003.

jama po Koruškoj poginuo kod Beljaka (Villach) 1492. godine. **2)** Mustafa-beg se spominje 1501. godine. **3)** *Bivši defterdar Sinan-beg* spominje se kao zvornički sandžak-beg 1514. godine. Ostavio je i svoje zadužbine u Zvorniku.⁷ **4)** Hadži Mustafa-beg bio je na položaju zvorničkog sandžak-bega 1517. godine. **5)** Pred kraj 1517. godine navodi se i ime Hadži Öksünur-bega, a 6. decembra 1517. godine na Divan je stigla vijest kako je zvornički sandžak-beg Hadži Öksünur-beg ubijen od strane neprijatelja. **6)** Murad-beg je zvornički sandžak-beg 1526. godine. **7)** Bali-beg (zv. Küçük) vršio je tu dužnost krajem trećeg decenija XVI stoljeća. Godine 1528. bio je zakupio dvije mukate u svome sandžaku.⁸ Küçük Bali-beg je učestvovao sa zvorničkim spahijama u pohodu sultana Sulejmana na Budim 1529. godine. Ne zna se do kada je ostao na položaju zvorničkog sandžak-bega. Ostavio je zadužbine u Zvorniku i drugim mjestima. Umro je nešto poslije 1541. godine na položaju budimskog begler-bega. **8)** Ahmed-beg se spominje 1533. godine. Bio je zvornički sandžak-beg u vrijeme popisa tog sandžaka, gdje je navedeno njegovo ime. Ne zna se kada je došao na taj položaj. **9)** Džafer-beg se spominje 1534. godine. U opširnom popisu Zvorničkog sandžaka iz 1548. godine na nekoliko se mjesta spominje *bivši i pokojni sandžak-beg Zvornika Džafer-beg*, ali se ne navodi i vrijeme njegove uprave. **10)** Bahši-beg je još i

⁷ U ovom vremenu, ne zna se tačno kada, još jedna ličnost, koja je bila zvornički sandžak-beg, podigla je zadužbinu u Zvorniku. Radi se o Jahja-begu. Naime, u popisu iz 1548. godine spominje se zadužbina „tekija u zvorničkoj tvrđavi pokojnog Jahja-bega“. Taj „Jahja-beg je još podigao kao svoj vakuf karavansaraj u Zvorniku i most na rijeci Drinjači“. (A. Handžić, Zvornik u drugoj polovini XV i u XVI vijeku, 152).

⁸ Naime, u popisu zvorničkih mukata iz tog vremena evidentirano je da je zvornički sandžak-beg Bali-beg, počevši od 21. aprila 1528. godine zakupio u tri godine državni prihod od kopnene carine (*bac-i siyah*) na šabačkoj skeli, a 19. juna iste godine i prihod od *bad-i have* u nahiji Rađevini. Iz popisa Vlaha Smederevskog sandžaka (1528) vidi se, također, da je on nešto prije te godine uzeo pod zakup i slabo naseljeno selo *Resnik* u Beogradskoj nahiji, a prema intencijama koje je u tom smislu dobio od Carskog divana, tadašnji smederevski sandžak-beg Bali-beg *da se puste zemlje koje pripadaju Beogradu izdaju u zakup i da se nasele*. U istom popisu kaže se za Bali-bega da je rođak Jahja-paše, dakle oca smederevskog sandžak-bega Bali-bega. Ponekad su ove dvije ličnosti zamjenjivane, tj. Küçük Bali-beg sa njegovim rođakom Bali-begom Jahjapašićem, koji je umro nešto prije 1527. godine kao smederevski sandžak-beg, dok je, dakle, u to vrijeme i kasnije Küçük Bali-beg bio sandžak-beg Zvorničkog sandžaka, a kasnije postao i paša budimskog beglerbegluka. (A. Handžić, Zvornik u drugoj polovini XV i u XVI vijeku, 151-152).

prije 1533. godine bio na položaju zvorničkog sandžak-bega.⁹ **11)** Hizir-beg je bio sandžak-beg Zvorničkog sandžaka 1543. godine. **12)** Sinan-beg se spominje 1548. godine. Prilikom popisa tog sandžaka zatečen je na položaju sandžak-bega. Zapravo, Sinan-beg je u periodu prije tog datuma (mart 1548.) vršio tu dužnost, a samim popisom, međutim, na upravu je došao Mehmed-han. Prema tome, nije poznato kada je taj položaj zauzeo Sinan-beg. Vjerovatno je naslijedio Hizir-bega. **13)** Mehmed-han se spominje na tome položaju od 1548. godine. Imenovan je u vrijeme popisa tog sandžaka, marta 1548. godine. Njegov has bio je znatno povećan u Zvorničkom sandžaku (vjerovatno smanjen na drugoj strani) carskom odredbom od 19. maja 1550. godine, kada je više područja iz carskog hasa bilo dodijeljeno njegovom hasu, koji se po svojoj vrijednosti znatno isticao među hasovima svih drugih zvorničkih sandžak-begova u XVI stoljeću.¹⁰ **14)** Ahmed-beg, sin Mehmed-hanov, spominje se na tome položaju 1558. godine. Vjerovatno je naslijedio oca Mehmed-hana. **15)** Husein-šah je bio imenovan na taj položaj 1559. godine. Naime, 14. oktobra te godine bio mu je dodijeljen has kao zvorničkom sandžak-begu. **16)** Šaban-beg se navodi na tome položaju 16. novembra 1565. godine. Toga datuma bila je naslovljena jedna zapovijed Carskog divana (ferman) na Šaban-bega, zvorničkog sandžak-bega. **17)** Hizir-beg je bio imenovan na tu dužnost 15. jula 1567. godine, kako je to spomenuto u

⁹ On se u izvorima izričito i ne spominje kao zvornički sandžak-beg, ali nekoliko podataka govori u tome smislu. Podigao je, naime, dervišku tekiju sa gostionicom (*musafirhanom*) u okviru same zvorničke tvrđave i druge objekte u podgrađu, kao i u bližoj zvorničkoj okolini. Za njihovo izdržavanje uvakufio je spahijske prihode sela Bratojevića u nahiji Drametinu, kao i druge prihode, sve u iznosu od 3.163 akče. Činjenica što je u samoj tvrđavi podigao tekiju, kao i da je mogao za njeno izdržavanje da uvakufi i prihode jednog cijelog sela – što mu je, dakle, prethodno car darovao – govore da je Bahši-beg bio zvornički sandžak-beg. On je kasnije bio i hercegovački sandžak-beg. Naime, na osnovu dubrovačkih izvora moglo se utvrditi da je Bahši-beg umro marta 1533. godine kao sandžak-beg Hercegovine. Handžić je u radu o Zvorniku (Zvornik u drugoj polovini XV i u XVI vijeku, 152, 159 i 160.) pogrešno čitao Jahja-beg umjesto Bahši-beg. Kako to sam autor kaže, takvo čitanje nastalo je korištenjem turskog, slabo čitljivog izvora. Tek iz latiničke grafije u dubrovačkim izvorima nedvojbeno je utvrđeno da je to Bahši-beg.

¹⁰ Mehmed-beg je unuk bosanskog sandžak-bega Skender-paše (umro 1505), a sin Mustafa-bega Skenderpašića (poginuo na istoku 1526). On je, prema tome, brat Kara Osman-šaha, bosanskog sandžak-bega od 1562. do 1563. (umro 1567. i sahranjen kraj svoje džamije u Trikali). Mehmed-beg je umro oko 1560. i pokopan u Skoplju, kraj turbeta svoje majke, sultanije, tj. kćerke sultana Selima I. (A. Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, 63).

Mühime defteru, a naveden je i u sumarnom popisu tog sandžaka tri godine kasnije (oko 1570. godine). **18)** Iskender-beg je naveden prvi puta na tom položaju 11. novembra 1571. godine. **19)** Džafer-beg je zamijenio Iskender-bega, a ostao je na toj dužnosti do marta 1574. godine. **20)** Spomenuti Iskender-beg ponovo je imenovan na taj položaj 27. marta 1574. godine. **21)** Murad-beg je zvornički sandžak-beg oko 1580. godine. **22)** Ferhad-beg je bio na toj dužnosti oko 1585. godine. **23)** Sinan-beg je 1592. godine zvornički sandžak-beg. **24)** Memi-beg je kao zvornički sandžak-beg poginuo u bici pod Siskom 1593. godine.¹¹ **25)** Prije kraja XVI stoljeća, na toj dužnosti je bio Mustafa-beg, koji je u kasabi Gornjoj Tuzli ostavio zadužbine. Njegovim imenom nazvana je i mahala u toj kasabi koja se spominje 1600. godine. **26)** Dana 10. aprila 1606. godine spominje se *Mehmed-beg, bivši sandžak-beg, stanovnik Gornje Tuzle*.¹² **27)** Iz osmanskih dokumenata vidi se da je Carski divan 1. novembra 1731. godine (27. rebiul-ahira 1144.) imenovao Hasan-pašu zvorničkim sandžak-begom. **28)** Aprila 1732. godine, na mjestu zvorničkog sandžak-bega spominje se Mehmed-paša. **29)** Odlukom Carskog divana 1733. godine, za zvorničkog sandžak-bega imenovan je Ahmed-paša.¹³ **30)** Godine 1747. kao zvornički sandžak-beg umire Mehmed-paša, koji se ranije istakao u borbama, od 1737. do 1739. za što je dobio i titulu paše i časni naziv *gazi*.¹⁴ **31)** Ali-paša Fidahić postao je 1808. godine zvornički sandžak-beg. **32)** Poslije Fidahića, kratko na položaju zvorničkog sandžak-bega bio je Hadži Kerim-paša. **33)** Već augusta 1818. godine, kao zvornički sandžak-beg spominje se Osman-paša Gradašević, brat Husein-kapetana.¹⁵

Kao glavni vojni zapovjednik i najviši administrativni rukovodilac u Zvorničkom sandžaku, sandžak-beg je bio podređen nadležnom beglerbegu

¹¹ Slavko, Pavičić, *Hrvatska ratna i vojna povijest i Prvi svjetski rat*, Zagreb, 1998, 115.

¹² Sjedište zvorničkih sandžak-begova bilo je u početku stalno u utvrđenom zvorničkom gradu. Sandžak-bezi su povremeno boravili u Gornjoj Tuzli, gdje su podizali zadužbine. Isti je slučaj bio i sa Donjom Tuzlom i Šapcem. Međutim, poznato je da se sandžak-begov konak nalazio pod tvrđavom, u zvorničkoj kasabi, pa su zbog toga sjedišta zvorničkih sandžak-begova u drugim gradskim naseljima izvan samog Zvornika bila, svakako, privremena. Znatno kasnije, rezidencija zvorničkog sandžak-bega premještena je u Donju Tuzlu. (A. Handžić, *Zvornik u drugoj polovini XV i u XVI vijeku*, 153).

¹³ E. Pelidija, *Banjalučki boj iz 1737. – uzroci i posljedice*, 75.

¹⁴ Hamdija, Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1980, 199-200.

¹⁵ H. Kreševljaković, H. Kapidžić, *Sudsko-administrativna podjela*, 257.

(tj. do 1541. godine rumelijskom, od tada do 1580. godine budimskom, a poslije te godine bosanskom), i u slučaju rata stavljao se pod njegovu komandu sa svom svojom vojskom. Međutim, beglerbeg se nije mogao samovoljno miješati u upravu sandžaka, mogao je to raditi samo na osnovu posebnog ovlaštenja iz Istanbula. Isto tako, beglerbeg nije mogao smjenjivati sandžak-bega niti mu naređivati nešto što se nije temeljilo na konkretnoj naredbi Carskog divana.¹⁶

U vršenju svojih dužnosti sandžak-beg se, uz pomoć malobrojnog vojno-administrativnog aparata, oslanjao na svoje podređene zapovjednike: u prvom redu na *alajbega*, zapovjednika svih spahija u sandžaku, među koje su spadali i brojni vlaški knezovi sa manjim timarima, kao i dizdare, zapovjednike gradskih posada. Niži zapovjednici od alajbega bili su *subaše* i *vojvode*, tj. spahijski zapovjednici manjih područja od nekoliko nahija i vojno-administrativni organi na svojim područjima, odnosno upravnici sandžak-begovih i carskih hasova.

Kao što su beglerbezi, carski namjesnici u provincijama carstva bili carski zastupnici u tim provincijama i raspolagali čitavim nizom ličnih dostojanstvenika, koji su, po ugledu na Carski divan, obavljali razne funkcije na namjesnikovom dvoru, tako su i sandžak-bezi imali, može se reći, minijature beglerbegovog dvora. Sandžak-begovi dostojanstvenici i činovnici sačinjavali su njegovu pratnju, svitu. Njihove neposredne starješine imale su naslov *aga* ili *baša* (*kapu-aga*), tj. upravnik dvora. Pod njegovim zapovjedništvom nalazio se čitav niz drugih nižih dvorjanika.¹⁷

Prvu grupu sandžak-begove svite sačinjavali su njegovi lični dvorjanici koji su se starali za njegove odaje, ličnu bezbjednost, odjeću, obuću, blago, opremu i ishranu, ili su vršili druge dužnosti. *Odabaša* (*odabaşı*) je bio starješina sandžak-begovog stana i svih ličnih dvorjanika. *Silahdar aga* (ar. *silah* – oružje) imao je dužnost da se stara o oružju svoga gospodara. *Čohadar* ili *čokagar-aga* (perz. *čoha* – vrsta štofa) imao je dužnost da se stara o odjeći sandžak-bega, naročito o čuvanju njegovih kaftana i ćurkova. *Rikabdar* se starao o obući svoga gospodara i pratio ga na putu idući pješke pored njega. *Kavazbaša* (tur. *kavasbaşı*) bio je starješina sandžak-begove tjelesne garde. *Anahtaraga* (*anahtar agası*) je bio „ključar“, tj. starao se o

¹⁶ H. Šabanović, Bosanski divan, 19.

¹⁷ H. Šabanović, Bosanski divan, 93-94.

unutrašnjim prostorijama sandžak-begovog stana, a bio je odgovoran i za disciplinu u odajama. *Muhurdar* (pers. *muhur* – pečat) je bio čuvar sandžak-begovog pečata. *Haznadar-aga* (tur. *hazna* – riznica) je bio, doslovno, rizničar, blagajnik na dvoru sandžak-bega, koji je rukovao ličnom blagajnom i dragocjenostima sandžak-bega.¹⁸ Posebnu ulogu obavljao je *divan-kitab*, tj. pisar koji je obavljao pisarske poslove u uredu sandžak-bega. U sjedištu sandžak-bega nalazio se i veći broj raznih zanatlija koji su izrađivali razne predmete, naročito odjeću, obuću i oružje, a bili su potčinjeni haznadar-agi.¹⁹

Sandžak-beg je imao svoj *divan*, odnosno divan sandžaka. Ali, s obzirom na obim poslova i karakter vlasti sandžak-bega, ovaj divan nije imao značaj pokrajinskog divana. To je bilo savjetodavno tijelo sandžak-bega, a sačinjavali su ga, u najužem smislu riječi, čehaja sandžak-begov, divan efendija i mjesni kadija. U zbor sandžak-begov često su pozivani i ostali dostojanstvenici ili isluženi ratnici i uglednici, kao što su alajbeg, kapetani, muf-tije, janjičarski oficiri i razne druge age i spahije. Ali kako su se svi glavni poslovi sandžaka (live) najčešće rješavali u sjedištu ejaleta, to se nije potpuno ustalila praksa stalnih savjetovanja, odnosno Ajanskog vijeća, kao što je bio slučaj sa Ajanskim vijećem u ejaletu Bosna.²⁰

Spahije

U Osmanskom carstvu, a samim tim i u Bosanskom ejaletu, tj. Zvorničkom sandžaku, osnovna karakteristika vojne organizacije bila je njena uska povezanost sa društveno-ekonomskim sistemom u cjelini.²¹ Osmanska vojska dijelila se na dvije osnovne grupe: *centralnu*, stacioniranu u centru države, kod sultana, plaćanu iz državne blagajne i *provincijsku vojsku*, u

¹⁸ Ovo zvanje se javlja još 1455. godine među dvorjanicima Isabega Ishakovića (spominju se Ajdin i Ismail kao haznadari). Od tada se oni stalno spominju na dvoru i u službi sandžak-begova i beglerbegova. (H. Šabanović, Bosanski divan, 24-26).

¹⁹ Najvažniji među njima bili su: *terzibaša* (tur. *terzibaşı*) – starješina terzija, krojača koji su izrađivali odjeću od čoh, *đugumbaša* (tur. *gügümbaşı*) – starješina majstora koji su izrađivali posuđe od bakra, *kujundžija* (*kuyumcu*) – dvorski zlatar, *killičdži* – majstor koji je izrađivao mačeve. Obavezno je bilo prisustvo i *imama* i *hekim-baše* (tur. *hekim* – ljekar) na sandžak-begovom stanu. (H. Šabanović, Bosanski divan, 26).

²⁰ A. Aličić, *Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine*, 45.

²¹ Enes, Pelidija, *Bosanski ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira (1699–1718)*, Sarajevo, 1989, 89.

početku dobrim dijelom sastavljenu od graničara koji su bili dnevničari (ulufedžije), a dijelom od spahija timarlija.²² Stabilizacijom političkih prilika, u novoosvojenim zemljama graničara je bivalo sve manje. Čim je jedno područje izgubilo značaj krajine, ulufedžije su i u operativnoj vojsci i u tvrđavama zamijenjeni spahijama sa timarima, obično na području istog sandžaka, odnosno u blizini utvrđenih gradova, ukoliko se radilo o gradskim posadama.

Zahvaljujući postojanju nekoliko popisa Zvorničkog sandžaka iz XVI i početkom XVII stoljeća, gdje su evidentirane sve timar-sahibije i na osnovu zakonskih propisa koji određuju koliko je koji spahija, s obzirom na veličinu svog timara, bio dužan da povede u rat spremnih vojnika, moguće je izračunati kolika je u pojedinim periodima bila faktička vojna snaga Zvorničkog sandžaka. Moguće je pružiti podatke o operativnoj vojsci, tj. lenskim spahijama koji su činili osnovnu snagu sandžaka, kao i o stacioniranoj vojsci po gradovima – mustahfizima timarlijama. Među operativnu vojsku spadali su i vlaški knezovi timarnici, čiji je broj u Zvorničkom sandžaku bio značajan, ali se gubljenjem vlaških povlastica i njihovi timari ili postepeno dokidaju ili se mnogi knezovi osmanskim osvajanjem Slavonije počinju pomjerati preko Save, dalje prema granici, zadržavajući tako i dalje svoje timare, a Vlasi status slobodnih i povlašćenih stočara filuridžija.

Prve spahije kao i gradske posade u južnoslavenskim zemljama dolazile su, uglavnom, sa strane. Tako se zna da je većina tih vojnika bila iz drugih, istočnih sandžaka, pa i iz Anadolije. Što su te zemlje postajale dublja pozadina, sve više je njihove vojne snage sačinjavao domaći elemenat.²³ Iz najranijeg poznatog popisa Zvorničkog sandžaka (nastao tokom druge decenije XVI stoljeća), dok još, dakle, nije u njegovim granicama bila sjeverna oblast između Bosne i Drine, koju je obuhvatala ugarska Srebrenička banovina, kao ni oblast sjeverozapadne Srbije (Mačva), tj. dok još Zvornički sandžak nije obuhvatao ni pune dvije trećine svoje buduće teritorije, evidentirano je bilo 150 spahijskih timara. Tu vidimo da je u naknadno vođenoj (marginalnoj i interlinearnoj) raspodjeli timara, koja je vršena od 1519. do 1531. godine, vidljivo osjetno pomjeranje spahija iz drugih sandžaka u Zvornički sandžak.

²² Mustafa, Imamović, *Historija države i prava BiH*, Sarajevo, 1999, 201-202.

²³ Avdo, Sućeska, *Specifičnosti državno-pravnog položaja Bosne pod Turcima, Godišnjak Pravnog fakulteta*, IX, Sarajevo, 1961, 274.

Naime, prisajedinjenjem Zvorničkom sandžaku sjevernih oblasti do Save, mnoge spahije sa tog južnog područja sandžaka očito su dobili timare u novoosvojenim oblastima na sjeveru, pa je zbog toga nastalo pomjeranje spahija iz drugih sandžaka, kojima su dodjeljivani timari već pomjerenih spahija, što je tu bilo evidentno. Takva pojava je, uostalom, bila općenita. Iz obrazloženja kod pojedinih imenovanja (dodjeljivanja timara) obično je vidljivo odakle pojedini spahija dolazi, odnosno razlog zašto mu se timar daje.²⁴

Sve te spahije bili su uglavnom muslimani sa manjim timarima, od kojih je 125 timara dodijelio rumelijski beglerbeg (*teskeresiz timari*), tj. to su timari do najviše 6.000 akči, a samo 25 su bili *teskereli timari*, preko 6.000 akči. Ustvari, radi se tu o samo 90 timara preko 3.000, a ostalih 60 timara su bili ispod tog iznosa. Među svim tim timarima kršćani su bili zastupljeni samo sa tri timara od 2.100–3.000 akči. Ali, to ipak nisu bili jedini kršćanski timari na tom području. Kako su se Osmanlije na toj krajini umnogome oslanjali na brojne Vlahe i njihove starješine knezove i kako je u popisu kojih 20 godina kasnije (1533) evidentirano u tom sandžaku 38 knezovskih timara, sigurno je da su i u to vrijeme (oko 1512/19) knezovski timari postojali, premda ih nije obuhvatio ovaj popis koji, uostalom, ne predstavlja potpun popis ni tog užeg opsega Zvorničkog sandžaka, jer nije obuhvatio Vlahe, kao i zbog toga što tu nema ni mustahfizkih timara, a oni su djelomično postojali, jer se još 1476/77. godine spominju neki mustahfizi timarrije gradova Srebrenice i Sokola na Drini.²⁵ Prema tome, vjerovatno su vlaški knezovi posjedovali timare i onda kada su popisivani po knežinama i posebnim defterima, kao što su oni za Smederevski i Zvornički sandžak iz 1528. godine, premda se zbog specifičnosti takvog popisa ne vidi da su starješine knežina posjedovali timare.

Zakon sultana Sulejmana regulisao je već odavno primjenjivanu i ustaljenu praksu o obavezama spahija u slučaju rata prema veličini timara i zija-meta.²⁶ Zakonom su, također, bile regulisane i obaveze sandžak-begova pre-

²⁴ A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, 65-66.

²⁵ Mustahfiski timari su bili manja lena i iznosili su 700 do 1.400 akči i rijetko su prelazili taj iznos. Ti su timari, u najvećem broju slučajeva, bili u blizini onoga grada u kome su služili, ali su mogli biti i podalje od njega. (H. Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, 25-26).

²⁶ Hamid, Hadžibegić, *Kanun-nama sultana Sulejmana Zakonodavca*, *Glasnik Zemaljskog muzeja u BiH*, IV–V, Sarajevo, 1949/50, 295-381. Prema zakonskim

ma veličini njihovih hasova. U smislu tih propisa, sandžak-bezi Bosanskog pašaluka bili su dužni da opreme u rat, i to: bosanski sandžak-beg 135 džebelija, kliški 123, požeški 123, hercegovački 82, zvornički 49, krčko-lički 40 i čazmanski (pakrački, odnosno cernički) 34 džebelije.²⁷ Na osnovu tih zakonskih propisa i defterskih podataka o visini pojedinih timara, zijameta i hasova, izuzimajući carski has, moguće je u vrijeme tih popisa utvrditi i stvarni broj operativne vojske u Zvorničkom sandžaku.

A) Po prvom popisu Zvorničkog sandžaka iz 1519. godine, ti podaci su se kretali ovako: carski has, koji je obuhvatao sve izvore posebnih dohodaka, i to rudnike i solane sa svojim nahijama, iznosili su ukupno 1.142.061 akče.²⁸ Sandžak-begov has je obuhvatao sela u pet nahija (Šubin, Kušlat, Gostilj, Drametin i Brvenik), uključujući još podavanja vojnuka i martolosa u cijelom sandžaku, u iznosu od 223.028 akči. Jedan kilidž zijamet iznosio je 20.632 akče. Zatim, 150 manjih spahijskih timara u ukupnom iznosu od 653.232 akči. Ukupni prihodi u cijelom sandžaku iznosili su 2.038.953 akče.²⁹

B) Godine 1533. imamo popis cijelog Zvorničkog sandžaka u njegovom konačnom teritorijalnom obliku. Carski has je obuhvatao iste prihode

propisima, obaveze spahija u slučaju rata bile su slijedeće: *timar-sahibija* sa timarom od 1.000–2.000 akči smatran je kao džebelija (*oklopnik*) i morao je lično da učestvuje u ratnom pohodu na konju sa svom potrebnom spremom; sa 2.000–3.000 akči morao je sa sobom da povede i jednog slugu (*gulam*); od 3.000–4.000 akči bio je vitez (oficir) i nosio oficirski turban (*burume*), morao je da pođe lično i da sa sobom povede jednog džebeliju; od 4.000–5.000: lično + 1 džebelija + 1 gulam; 5.000–6.000: lično + 2 džebelije + manji šator (*tenktur*); 6.000–8.000: lično + 2 džebelije + 1 gulam + tenktur; 8.000–10.000: lično + 3 džebelija + veći šator; 10.000–12.000: lično + 3 džebelija + 1 gulam + veći šator; 12.000–15.000: lično + 4 džebelija + veći šator; 15.000: lično + 5 džebelija + veći šator; preko 15.000 na svakih 3.000 još po jednog džebeliju, a na svakih 1.500–2.000 još po jednog gulama. Zajimi su, prema istim propisima, bili dužni da sa domenom koji je prelazio *kilidž* (minimum 20.000 akči) na svakih 4.000 akči povedu po jednog džebeliju, a na svakih 30.000 akči da ponesu pancir. Bogatiji su bili dužni još da ponesu po dva obična i jedan mali šator, a siromašniji po jedan obični i jedan mali šator.

²⁷ A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, 67.

²⁸ Tu su navedeni rudnici srebra i olova u Srebrenici i Sasama sa kovnicom novca u Srebrenici, kao i badž od ugljara u Srebrenici; manji rudnici srebra, olova i bakra u Brveničkoj i Gošćaničkoj nahiji (Kozija Glava, Belo Brdo i Gošćanica), u Budimirskoj nahiji nekoliko rudarskih jama u selima Hranča, Hlapovići i Djevanje kod Zvornika na obali Drine; zatim slani izvori u Gornjoj i Donjoj Tuzli. (Više o ovome vidjeti u: Adem, Handžić, Rudnici u Bosni od druge polovine XV do početka XVII stoljeća, *Prilozi za istoriju BiH*, II, Sarajevo, 1987, 5-30).

²⁹ A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, 67.

kao i ranije, u iznosu od 941.683 akči (tu nije uračunat, tj. u defteru nije upisan državni prihod od kovnice, koji je ranije iznosio oko 400.000 akči). Sandžak-begov has obuhvatao je sela u 20 nahija. Prema ranijem stanju, on se smanjio u južnom dijelu sandžaka, a povećao u sjevernom dijelu. Iznosio je 220.134 akče. Spahijskih manjih timara 123, iznos: 529.779 akči. Knezovskih manjih timara 38, iznos: 47.750 akči. Timari gradskih mustahfiza, u pet gradova (Zvornik, Teočak, Srebrenik, Soko, Srebrenica) 291 mustahfiz, u ukupnom iznosu: 453.240 akči. Ukupni prihodi u cijelom sandžaku iznosili su 2.192.586 akči.³⁰

C) Godine 1548. carski has je obuhvatao iste prihode kao i ranije. Najznačajniji su bili oni od Srebrenice sa Sasama, zatim od Donje i Gornje Tuzle. Počeli su rasti i prihodi od skela na Savi, od Šapca do Brčkog, usljed osvojenja Slavonije i razvijenog obostranog prometa preko Save, a iznosio je 1.494.227 akči. Sandžak-begov has (tj. sandžak-bega Mehmed-hana) protezao se u 14 pretežno sjevernih nahija u sandžaku, u iznosu od 665.585 akči. Jedan zijamet (alaj-begov) od 20.080 akči. Spahijskih srednjih timara 108, u iznosu od 608.133 akči. Knezovskih manjih timara 43: 42.300 akči. Mustahfizi – u 12 gradova (Zvornik, Srebrenica, Perin, Kušlat, Šabac, Noćaj, Novi, Brčko, Srebrenik, Teočak, Gradačac i Soko) 308 mustahfiza, ukupno: 454.865 akči. Ukupni prihodi u cijelom sandžaku iznosili su 3.285.190 akči.³¹

D) Oko 1570. godine carski has, obuhvatajući iste prihode kao i ranije, iznosio je 1.495.516 akči. Sandžak-begov has, protezao se u šest sjevernijih nahija u sandžaku, iznosio je 300.000 akči. Dijelovi hasova drugih sandžak-begova (dio hasa kliškog sandžak-bega = 95.000; budimskog sandžak-bega = 50.000; sandžak-bega Panjkovine u Ugarskoj = 87.888 i čazmanskog sandžak-bega = 29.000) iznosili su ukupno 261.888 akči. Zijameta 27, ukupno 585.920 akči. Spahijskih srednjih timara 157, u iznosu 785.500 akči. Knezovskih malih timara 11, ukupno 7.500 akči. Mustahfizi oko 500.000 akči. Ukupni prihodi u cijelom sandžaku iznosili su oko 3.936.324.³²

E) Oko 1585. godine carski has iznosio je 1.541.765 akči. Sandžak-begov has: 279.000 akči. Dio hasa (sandžak-bega Panjkovine) 38.000 akči.

³⁰ Ibidem, 67-68.

³¹ Ibidem, 68.

³² Ibidem, 68.

Spahijskih srednjih timara 197, u iznosu od 1.234.754 akče. Knezovskih timara 3 (dva po 500), ukupno 2.000 akči. Mustafhizi: 434.730 akči. Ukupni prihodi u cijelom sandžaku iznosili su 4.443.660.³³

Kada analiziramo iznesene podatke, zapazićemo izvjesne činjenice koje nam mnogo kazuju. Prije svega primjećujemo da se vrijednost svih podavanja stanovništva kroz jednu polovinu stoljeća (1533–1585) upravo udvostručila, što praktično znači da se budžet za vojsku udvostručio. To ujedno ne znači da se u tom omjeru udvostručio i broj vojske. Prolaskom perioda kolonizacije, koji se za južni dio Sandžaka završio već krajem XV stoljeća, a u sjevernom dijelu sa propašću ugarske Srebreničke banovine i kolonizacijom tog područja sve do Save, što je u nekim dijelovima (naročito ravničarski ugao između Bosne i Save) trajalo sve do sredine toga stoljeća – nastao je period političke i privredne stabilizacije. Zbog toga je došlo do poboljšanja proizvodnih uslova i do općeg porasta proizvodnje, te su ukupni državni prihodi u 1533. godini od 2.192.586 porasli do 1585. godine na 4.443.660 akči.

U drugoj polovini XVI stoljeća pojavljuje se i sloj krupnijih spahija, tj. sloj zaima koji su dotle bili zastupljeni samo alaj-begom toga sandžaka.³⁴ Oni izrastaju iz reda običnih spahija čime, u uslovima stabilizovane osmanske vlasti i povećanog prelaska na islam, dolazi do izvjesnog ukрупnjavanja jednog spahijskog sloja, tj. do obrazovanja brojnijeg spahijskog rukovodećeg kadra, kao i rukovodećeg vojno-administrativnog kadra u sandžaku. Njihov broj je prilično brzo rastao. Od samo jednog zijameta u 1548. godini narastao je taj broj do 1585. godine na 38 zijameta, što predstavlja novčano povećanje rentnog prihoda u sandžaku. Postepeni pad vrijednosti akče u drugoj polovini XVI stoljeća i stabilnost defterskih

³³ Ibidem, 68-69.

³⁴ Neposredni vojni starješina zaima i spahija u jednom sandžaku bio je *alaj-beg* (*miri alaj*). Zadatak mu je bio da po naređenju sandžak-bega poziva sve zaima i spahije iz svog alaja na vojni pohod ili smotru i da ih dovede sandžak-begu na određeno mjesto. Za tu obavezu uživao je ziamet. Po porijeklu mnogo stariji, ali po hijerarhiji niži, bili su *subaše*, pod direktnom komandom alaj-bega, i kao takvi održali su se sve do ukidanja timarskog sistema. Ljudi koji su neposredno izvršavali naređenja sandžak-bega, alaj-bega i subaša za opću vojnu mobilizaciju, zvali su se *seraskeri* ili *čeribaše*. Oni su uživali timare. (Hazim, Šabanović, *Vojno uređenje Bosne od 1463. do kraja XVI stoljeća*, *Godišnjak Društva istoričara BiH*, XI, Sarajevo, 1961, 204-205).

podataka u pogledu cijena poljoprivrednih proizvoda, odnosno visine iznosa timara, dovelo je do faktičnog umanjivanja vrijednosti timara, do pogoršavanja materijalnog položaja spahija. Zbog toga se pojavom krize u timarskom sistemu događalo da su povećavani timari izvjesnim spahijama, što je, opet, u nekim sandžacima, gdje privredni kapacitet to nije dozvoljavao, dovelo do smanjenja broja sitnih spahija.³⁵ U Zvorničkom sandžaku, međutim, povećanjem broja zijameta nije se smanjio broj timara nego, štaviše, uporedo s tim rastao je broj običnih spahija.³⁶

Povećanje broja običnih spahija od 1548. do 1585. godine nije bilo maleno. Među njima pravih kršćanskih spahija nije bilo ni početkom XVI stoljeća, kao ni kasnije. Prema tome, nema nikakvih znakova da su Osmanlije na tom području zatekli starih vojničkih redova, odnosno sitnog domaćeg plemstva koje im se priklonilo da bi ga uključili u svoje vojničke redove, kao što je, umnogome, bio slučaj u Bosanskom i Hercegovačkom sandžaku. To je i razumljivo, jer je ovo bilo specifično područje, gdje se ni prije Osmanlija, zbog čestog mijenjanja gospodara, nije mogao razviti i ustaliti stanoviti broj domaćeg plemstva. Osim toga, to je područje osvojeno jačim borbenim akcijama, pa ako je i bilo nešto sitnog plemstva i vojske, bilo je uništeno ili je prebjeglo preko Save. Ono je i kasnije duže vremena bilo izloženo upadima Mađara, sve do 1526. godine. Zato je ovdje staro stanovništvo dobrim dijelom bilo migriralo na sjever, a na puste i stanovništvom prorijeđene zemlje Osmanlije su kolonizirali novo stanovništvo, Vlahe stočare, na koje su se oni tu, u učvršćivanju svoje vlasti, znatno oslanjali.³⁷

Zbog toga se na ovom području pojavljuje jedan novi red sitnih kršćanskih spahija, vlaške starješine – knezovi. U popisu iz 1533. godine evidentirano je u Zvorničkom sandžaku 38 knezova timarlija, sa malenim timarima, koji su ukupno iznosili svega 47.750 akči, što je sve iznosilo koliko jedan srednji zijamet. Svi su oni, uglavnom, u vlaškom popisu iz 1528. godine zapisani kao starješine vlaških knežina. Slijedećih 15 godina njihov broj se prividno povećao na 43 knezovska timara, samo je ukupan iznos tih timara iznosio još manje nego ranije, svega 42.300 akči. To je već značilo daljnje

³⁵ Nedim, Filipović, Odžakluk timari u Bosni i Hercegovini, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, V, Sarajevo, 1955, 263.

³⁶ A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, 69.

³⁷ Ibidem, 70.

usitnjavanje tih timara, odnosno započela je postepena likvidacija knezova kao spahija. Jer, odmah poslije Mohačke bitke (1526), ova oblast je izgubila značaj isturene krajine, pa Osmanlijama vlaške usluge ovdje nisu više trebale, te su Vlasi kratko iza toga izgubili svoje poreske povlastice i od slobodnih seljaka, stočara, postali su obična zemljoradnička raja vezana za zemlju. Vlaške starješine, knezovi, još su izvjesno vrijeme uživali svoje timare, koji su, uglavnom, prelazili sa oca na sina, ali se sve više išlo usitnjavanju tih timara, tako da su se sveli, uglavnom, na posjedovanje čifluka i baština.³⁸

Na osnovu zakonskih propisa o obavezama svih spahija, kao i sandžak-bega u slučaju ratnog pohoda i na temelju podataka o broju zijameta i timara kroz popise od 1519. do 1585. godine, te na temelju razvrstanih svih timara i zijameta po veličini, može se dosta tačno utvrditi kolika je bila vojna snaga Zvorničkog sandžaka. Ne računajući stacioniranu vojsku po gradovima, mogu se iznijeti podaci o operativnoj vojsci: **A) Godine 1519:** sandžak-begov has, jedan kilidž zijamet i 150 timara trebalo je predstavljati vojsku od jednog zaima (*alaj-bega*), 90 spahija (*vitezova-burume*), 75 njihovih slugu (*gulam*), 251 džebelija, 26 malih šatora i 10 većih (*oficirskih šatora*). Ukupno 416 ljudi i 36 šatora; **B) Godine 1533:** sandžak-begov has, 123 manja spahijska timara i 38 malih knezovskih timara trebalo je dati vojsku od 80 spahija, 65 sluga, 223 džebelije, 26 knezova i 12 knezovskih zamjenika³⁹, 22 mala i 10 većih šatora. Ukupno, 406 ljudi sa 33 šatora; **C) Godine 1548:** sandžak je mogao podići vojsku od jednog zaima (*alajbeg*, zapovjednik spahija), 93 spahije, 52 gulama, 228 džebelija, 4 manja i 5 većih šatora, kao i 24 kneza lično sa 19 zamjenika, svi u opremi na konjima. Sveukupno 417 operativnih ljudi

³⁸ Broj tih timara znatno je opao u periodu od 1548. do 1570. godine, sa 43 na svega 11 timara, koji su ukupno iznosili samo 7.500 akči. Kroz slijedećih 10, odnosno 15 godina, ostala su svega još 3 knezovska timara, sve sami knezovski čifluci i ništa drugo, i to 2 po 500 akči u nahijama Šapcu i Rađevini, a 1 od 1.000 akči u nahiji Srebrenici. Već sredinom stoljeća moglo se primijetiti da su ti timari u Posavini i Mačvi bili grupisani prema putevima u pravcu Save i Slavonije, iz čega se vidi da je dobar broj knezova spahija išao sa svojim Vlasima dalje prema granici, gdje su još važile vlaške poreske povlastice. Više o ovome vidjeti u: Milan, Vasić, Knežine i knezovi timarlije u Zvorničkom sandžaku u XVI vijeku, *GDI BiH*, X, Sarajevo, 1959, 247-278.

³⁹ Prema zvorničkoj kanun-nami, knezovi sa timarom ispod 1.000 akči bili su dužni da pošalju u rat svoje zamjenike opremljene na konju, a sa timarom iznad 1.000 akči da pođu na konju lično (*Kanuni i kanun-name za bosanski, hercegovački, zvornički, kliški, crnogorski i skadarski sandžak*, Sarajevo, 1957, 118).

sa 9 šatora; **D) Oko godine 1570:** sandžak je mogao podići 22 zaima, 117 spahija, 89 gulama, 338 džebelija, 2 kneza, 9 knezovskih zamjenika, 102 manja i 39 većih šatora. Ukupno, 577 ljudi sa 141 šatorom; **E) Godine 1585:** broj vojske u sandžaku mogao je iznositi 37 zaima, 158 spahija, 100 gulama, 462 džebelije, 1 knez, 2 knezovska zamjenika, 129 manjih i 68 većih šatora. Svega 760 ljudi sa 197 šatora. Kako se iz navedenih podataka vidi, vrlo je malena bila brojčana snaga spahija u Zvorničkom sandžaku. U prvoj polovini XVI stoljeća, njihov ukupni broj, pod pretpostavkom da se svi odazovu pozivu, kretao se oko 400 ljudi. Tek u drugoj polovini stoljeća mogao se, dakle, taj broj kretati maksimalno između 577 i 760 ljudi.⁴⁰

Krajem XVII, kao i tokom XVIII stoljeća, pa skoro sve do ukidanja timarske vojske, broj osnovnih timara u Bosanskom ejaletu kretao se oko 3.000.⁴¹ Te posjede uživalo je između 6.000–7.000 spahija. Međutim, zahvaljujući odžakluk-timaru, broj spahijske vojske bio je dvostruko veći nego što je trebalo da bude. Za razliku od ranijih razdoblja, kada su spahije i zaimi imali daleko veće prihode, u XVIII stoljeću bili su dužni da na svakih 3.000 akči prihoda, preko utvrđenog minimuma, povedu o svom trošku jednog džebeliju (oklopnika), a na 6.000 akči dvojicu.⁴² Poziv na vojni pohod bio je obavezan, jer je u slučaju neodazivanja svaki korisnik timara ili ziame-ta gubio dotadašnji posjed i prihode koje je sa njega uživao. Pojava da su spahije u jednoj provinciji bili regrutovani iz redova domaćeg stanovništva, kao što je to bio slučaj u Bosanskom ejaletu, bila je rijetkost na teritoriji cijelog Carstva.⁴³

Gradske posade

Gradske posade su se u Bosanskom ejaletu nalazile u svim utvrđenjima. Najviše ih je bilo u pograničnim tvrđavama, gdje su činile jednu vrstu granične vojske i predstavljale se kao zaštitnica Ejaleta. Gotovo cijeli teret odbrane granica, ne samo Ejaleta, nego i evropskog dijela carstva bio je u

⁴⁰ A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, 71.

⁴¹ Prvih decenija XVIII stoljeća u Bosanskom ejaletu je bilo 3.761 timar. (Vladislav, Skarić, *Popis bosanskih spahija iz 1123/1711. godine, GZM u BiH*, XLII, Sarajevo, 1930, 6).

⁴² E. Pelidija, *Bosanski ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira*, 90.

⁴³ A. Aličić, *Uređenje Bosanskog ejaleta*, 110.

njihovoj nadležnosti.⁴⁴ U oblasti koju je obuhvatio Zvornički sandžak, Osmanlije su zatekli znatno više utvrđenih gradova i gradića od onih koje su održavali.⁴⁵ Osvojivši široka područja, nisu ni bili potrebni svi zatečeni gradovi, te su mnoge razrušili i ostavili zubu vremena da ih dokrajči. Tako je u dijelu sandžaka koji se prostirao s desne strane Drine, tj. u nahijama Šapcu, Donjoj Mačvi, Gornjoj Mačvi, Jadru, Rađevini, Ptičaru, Bohorini, Krupnju i Brveniku, terenskim ispitivanjem utvrđeno oko 20 podora srednjovjekovnih gradova i gradića, o kojima nema spomena u oskudnim srednjovjekovnim izvorima.⁴⁶ Isto tako, na lijevoj strani Drine postoji i danas više takvih podora.⁴⁷

U cijelom Zvorničkom sandžaku Osmanlije su u svemu održavali 12 srednjovjekovnih gradova, od kojih 10 na bosanskoj, a dva na srbijanskoj strani. Teritorijalno se mogu podijeliti u tri grupe: **a)** gradovi u području Zvornika, koji su u početku činili jedina utvrđenja sandžaka: Zvornik, Srebrenica, Kušlat i Perin, **b)** utvrđena linija u sjevernom dijelu Sandžaka na bosanskoj strani: Teočak, Srebrenik, Soko i Gradačac i **c)** gradovi na desnoj obali Save, od kojih dva na srbijanskoj strani Šabac i Noćaj, a dva na bosanskoj, Novi (u Bijeljinskoj nahiji) i Brčko. Po svojoj arhitekturi, koja je kod očuvanih gradova sva osmanska, i strategijskom značaju, tj. prema brojnosti posada koje su ih čuvale, može se ocijeniti njihova važnost i značaj koji su im Osmanlije pridavali. Ali njihov značaj ovisio je o vremenu i prilikama. U svakom slučaju, Zvornik je ostao stalno najznačajniji grad kao sjedište

⁴⁴ E. Pelidija, *Bosanski ejalet*, 91; A. Aličić, *Uređenje Bosanskog ejaleta*, 149.

⁴⁵ Prema načinu fortifikacije, osmanska utvrđena naselja su mogla da budu: *hisar* – utvrđenje od tvrdog materijala, sa i bez kula; *kala* – veće i značajnije utvrđenje od kamena i cigle, sa kulama i bedemima; *palanka* – najjeftinije i najjednostavnije utvrđenje zemljano-palisadne konstrukcije, opkoljeno jarkom. (B. Özgüven, *The Palanka – A Characteristic Building Type of The Ottoman Fortification*, Network Hungary, EJOS IV, 2001, 1-13)

⁴⁶ Vidjeti u A. Deroko, et al., *Srednjovjekovni gradovi*, *Arheološki spomenici i nalazišta u Srbiji*, I, SAN, Beograd, 1953, 35-36.

⁴⁷ U Sapni, zatim u Ugljeviku, značajni su ostaci takozvanog Jablangrada, potom u Koraju, a nekoliko takvih ostataka u dolini Drinjače evidentno je u starim austrijskim topografskim kartama, od kojih su se neki sačuvali do danas, a o kojima ništa ne znamo. O nekima, opet, postoje samo spomeni čija lokacija do danas nije utvrđena, kao *Brodar* i *Susjed u okrugu Boljaniću* i grad Mačva. Stari grad u Tuzli održao se sve do proljeća 1463. godine, kada je bio uništen. Neke su gradove Osmanlije neko vrijeme održavali, a kasnije napustili. (A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, 71-72).

sandžak-bega i važan strateški punkt, a značaj ostalih se mjerio prema blizini granice ili važnih komunikacija.⁴⁸

Gradske posade u uslovima isturene vojne krajine bile su znatno brojnije, sastavljene isključivo od dnevničara (ulufedžija), pokretne vojske, koja je djelovala u slučaju potrebe, nevezane za timare. Takav je slučaj bio svuda na krajini.⁴⁹ Kako su za graničare-dnevničare vođeni posebni popisi, to se u spahijskim defterima ne nalazi spomen o graničnim tvrđavama i njihovim posadama. Tako u popisu iz 1519. godine ne nalazimo spomena o posadama gradova Zvornika, Srebrenice, Kušlata i Perina koje su čuvali ulufedžije: *mustahfizi*, *azapi*, *farisi*, *martolozi* i drugi graničari, i to u većem broju nego su ti gradovi bili čuvani kasnije od ostalih mustahfiza. Dotle je, dakle, to područje imalo obilježje prave vojne krajine.⁵⁰ Isto tako, u popisu 1533. godine, kada je Zvornički sandžak već odavno bio dobio svoju konačnu teritorijalnu fizionomiju, nema uopće spomena sjevernijih, granici bližih gradova Šapca, Noćaja, Novog, Brčkog i Gradačca, kao ni njihovih posada, jer su bili ulufedžije.⁵¹

U četvrtom deceniju XVI stoljeća, po svojoj važnosti, odnosno po broju angažovanih posada, pored Zvornika sa 120 stalnih mustahfiza dolaze gradovi u sjevernom dijelu Sandžaka: Teočak 55 mustahfiza, Srebrenik 46 i Soko 32. Šabac, koga su još čuvali ulufedžije, morao je imati više od 37 mustahfiza, koliko ih se ovdje spominje 1548. godine, zatim je grad Srebrenica 1533. godine imao 40 stalnih mustahfiza. Ti gradovi su i po svojoj arhitekturi bili značajniji od ostalih. Već sredinom XVI stoljeća promijenio se redoslijed važnosti tih gradova. Čim je sjeverni dio sandžaka prestao biti *serhat*, tj. čim se osmanska vlastbila proširila u Slavoniji, izgubili su znatno od svoje strateške važnosti gradovi Teočak, Srebrenik i Soko, kao što su ranije gubili na svojoj važnosti južniji gradovi pomicanjem sjeverne granice sandžaka. Tako je do 1548. godine Teočak sa 55 mustahfiza spao na 22, Srebrenik sa 46 na 21 i Soko sa 33 na 19 mustahfiza. Do te godine su i preostalih pet gradova

⁴⁸ A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, 72.

⁴⁹ Vidjeti u: Adem, Handžić, *Prilog istoriji starih gradova u bosanskoj i slavonskoj krajini pred kraj XVI vijeka*, *GDI BiH*, XIII, Sarajevo, 1962, 321-339.

⁵⁰ Svi rodovi vojske dijelili su se na *džemáte*, ovi opet na *ode* ili *bùljuke*. Zapovjednici džemata bili su *áge* a oda i buljuka *òdobaše* ili *bùljukbaše*. Svaki je aga imao svog zamjenika ili *čeháju*. (H. Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, 22-23).

⁵¹ A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, 72.

(Šabac, Noćaj, Novi, Brčko i Gradačac) po karakteru posada prestali biti granični gradovi, tj. dobili su stalne mustahfize – timarlije. Po broju posada imali su te godine sljedeći redoslijed: Zvornik sa 107, Srebrenica i Šabac po 37, Teočak 22, Srebrenik 21, Soko 19, Novi 14, Kušlat 12, Gradačac 10, Perin 9, Noćaj 8 i Brčko 12 mustahfiza. Prema tome, cjelokupan broj gradskih posada u 12 spomenutih gradova sredinom toga stoljeća iznosio je 308 stalnih mustahfiza, naprema maksimalnom broju od 417 operativnih vojnika u Zvorničkom sandžaku. Taj odnos u brojnoj snazi posada u pojedinim gradovima zadržao se i kasnije, pokazujući izvjesnu tendenciju opadanja.⁵²

Nešto prije 1570. godine Osmanlije su napustili grad Perin, te se u popisu sandžaka oko te godine, kao ni kasnije, više ne spominje posada toga grada.⁵³ Do danas se nije očuvalo nikakvih ostataka od gradova Noćaja i Brčkog. Noćaj se nalazio na desnoj obali Save, nasuprot Sremske Mitrovice, i predstavljao je, zapravo sastavni dio utvrđenja Mitrovice. Osmanski izvori ga i spominju kao *Tvrđava Noćaj* (pripada Mitrovici). Identičan je, vjerovatno, sa starim gradom Mačvom, odnosno izgrađen je na temeljima Mačve. *Grad Mačvu (Masco)* su historičari locirali na raznim mjestima niz Savu, od ušća Drine do ušća Kolubare u Savu. Grad Brčko morao je biti lociran na ušću rijeke Brke u Savu, tamo gdje se danas nalazi obnovljena Savska džamija i pijaca, isto kao što su na ušću rijeke bili locirani Novi i Noćaj, prvi na ušću Lukavca, a drugi na ušću Zasavice u Savu. Najmanje ostatke sačuvao je grad Novi⁵⁴, kao i grad Kušlat na ušću Jadra u Drinjaču. Ostalih osam srednjovjekovnih gradova u Zvorničkom sandžaku su relativno bolje očuvani.⁵⁵

Tokom XVII i XVIII stoljeća uloga i broj postojećih rodova graničnih posada se osjetno povećao. Po vojnom ustojstvu, skoro svi gradovi su bili

⁵² Ibidem, 72-73.

⁵³ Grad Perin bio je smješten na lijevoj obali Drinjače, pod visom Višegradom (665 m/n.v.), u vazdušnoj liniji skoro podjednako udaljen od Zvornika (13 km) i Kušlata (11 km). Njegova funkcija bila je da obezbjeđuje put koji je vodio dolinom Drinjače. Ruševine Perina, nekadašnjeg grada vlasteoske porodice Staničića, relativno još dobro očuvane, vide se kod sela Kalabače na desnoj, visokoj obali Drinjače, južno od današnjeg manastira Papraće. (Jelena, Mrgić, *Severna Bosna u srednjem veku – zemlja-istorija-narod*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Univerzitet u Beogradu, 2006, 134).

⁵⁴ Vidjeti u: Adem, Handžić, Stari grad Novi na Savi, *GDI BiH*, XIV, Sarajevo, 1964, 239-251.

⁵⁵ A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, 73-75.

slično organizovani.⁵⁶ Gradske posade su bile regrutovane iz redova seljaka i gradskih srednjih i nižih slojeva u onom mjestu u kojem su obavljale službu. Iz brojnih dokumenata se vidi da je od njihovog držanja zavisio mir i sigurnost, i na granicama i u unutrašnjosti ejaleta. Kao i za vojni komandni kadar, i za obične članove posade važno je pravilo da stupaju u službu na prijedlog *dizdara* (glavnog zapovjednika posade), dok su prije toga spiskovi slati vezi-ru na uvid i odobrenje.⁵⁷ Plate za vršenje vojne dužnosti isplaćivane su od prihoda *mukata* i *malikijana*, te harača i još nekih prihoda sa strane.⁵⁸ U pojedinim periodima, kada iz navedenih sredstava nije bilo dovoljne sume, u pomoć je priskakao Carski divan s novcem iz glavne blagajne (*hazine*).⁵⁹ Pošto plata nije mogla zadovoljiti ni najosnovnije potrebe tih ljudi, najveći broj članova posade, a naročito graničari, izdržavali su se sa čifluka koje su sami obrađivali. Mnogi od njih su tokom XVII stoljeća od Carskog divana dobili zagarantovano nasljedno pravo, čime ih je sultan želio što čvršće vezati za sebe kao stalne najamnike.⁶⁰

Poseban rod vojske, koji je imao specifičnu i značajnu službu u našim krajevima, bile su džindije. Džindija (*cindi*) je, zapravo provincijalizam arapskog naziva, koji je u osmanskoj vojnoj terminologiji označavao *čovjeka koji dobro poznaje vještinu jahanja* ili *vojnika koji dobro poznaje sva pravila jahanja*.⁶¹ Vjerovatno je uloga džindija bila mnogo veća od instruktora jahanja, tj., oni su imali i drugu aktivnu službu, jer ih susrećemo u raznim gradskim naseljima pored *hisarija* (branitelja zidina) pa su džindije imale, čini se, aktivnu ulogu u zaštiti naselja. O njihovom značaju govore i značajni tragovi u toponomastici.⁶² Sve džindije su imali timare, i to nešto krupnije. Interesantno je da u naslovu njihovih timara nije nigdje istaknuto pored imena ti-

⁵⁶ Avdo, Sućeska, *Ajani, prilog proučavanju lokalne vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka*, Sarajevo, 1965, 59.

⁵⁷ Hamdija, Kreševljaković, *Prilozi povijesti bosanskih gradova pod turskom upravom, Prilozi za orijentalnu filologiju*, II, Sarajevo, 1952, 126.

⁵⁸ A. Sućeska, *Specifičnosti državno-pravnog položaja Bosne pod Turcima, Godišnjak Pravnog fakulteta*, IX, Sarajevo, 1961, 285.

⁵⁹ A. Aličić, *Uređenje Bosanskog ejaleta*, 147.

⁶⁰ A. Sućeska, *Specifičnosti državno-pravnog položaja Bosne pod Turcima*, 286.

⁶¹ Abdulah, Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo, 1989, 242.

⁶² U Donjoj Tuzli su 1600. godine postojale dvije mahale nazvane po imenima džindija, od ukupno devet mahala. To su *Mahala Malkoča*, *džindije* i *Mahala Mustafe*, *džindije*, a jedna od tih je i do danas zadržala svoje ime *Džindić mahala*. (A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, 75).

mar-sahibije i oznaka *cindi*, nego je to naglašeno samo u slučajevima kada oni na svom ili tuđem timaru, odnosno hasu, posjeduju vinograde, čifluke ili baštine. Jedno je sigurno, džindije su bili posebna vrsta spahija. Godine 1548. spominje se u Zvorničkom sandžaku oko 40 džindija, u svim nahijama. Među njima ima ih koji u imenu nose i titulu *beg*, pa je, čini se, među džindijama bilo i zaima. U drugoj polovini XVI stoljeća džindije srećemo u nekoliko sremskih gradova gdje, kao i u Tuzli, osnivaju mahale i podižu kulturne ustanove. Džindije su pored službe instruktora u jahanju imali, svakako, i druge aktivne službe. Po svemu se čini da su oni, uglavnom, predstavljali osiguranje neutvrđenih gradova i na taj način su se, vjerovatno, brinuli i o javnom redu i sigurnosti u pozadini.⁶³

Zaključak

Značaj jednog sandžaka određivan je prvenstveno prema njegovoj vojno-strategijskoj važnosti, tj. da li je predstavljao isturenu vojnu krajinu, ili je, pak, činio mirnu pozadinu. Na čelu sandžaka (*live*) nalazio se vojno-administrativni upravnik koji se nazivao *sandžak-beg (mir-i liva)*. U normalnim uslovima, značaj pojedinih sandžaka ogledao se, zapravo, u visini sandžak-begovih hasova. Na toj bazi ustanovljeni odnos među sandžacima ostao je stalan i bio je od vremena sultana Sulejmana regulisan i zakonskim propisima.

Sandžak-beg je imao svoj *divan*, odnosno divan sandžaka. To je bilo savjetodavno tijelo sandžak-bega, a sačinjavali su ga, u najužem smislu riječi, sandžak-begov *ćehaja*, *divan efendija* i mjesni *kadija*. U zbor sandžak-begov često su pozivani i ostali dostojanstvenici ili isluženi ratnici i uglednici, kao što su *alajbeg*, *kapetani*, *muftije*, *janjičarski oficiri* i razne druge *age* i *spahije*.

Osmanska vojska dijelila se na dvije osnovne grupe: *centralnu*, stacioniranu u centru države, kod sultana, plaćanu iz državne blagajne, i *provincijsku vojsku*, u početku dobrim dijelom sastavljenu od graničara koji su bili dnevničari (*ulufedžije*), a dijelom od spahija timarlija.

Zakon sultan Sulejmana regulisao je već odavno primjenjivanu i ustaljenu praksu o obavezama spahija u slučaju rata prema veličini timara i zija-

⁶³ A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, 76.

meta. Zakonom su, također, bile regulisane i obaveze sandžak-begova prema veličini njihovih hasova. U smislu tih propisa, sandžak-bezi Bosanskog pašaluka bili su dužni da opreme u rat određeni broj vojnika. Na osnovu tih zakonskih propisa i defterskih podataka o visini pojedinih timara, zijameta i hasova, izuzimajući carski has, moguće je, analizirajući određene popise stanovništva utvrditi i stvarni broj operativne vojske u Zvorničkom sandžaku.

Gradske posade u uslovima isturene vojne krajine bile su znatno brojnije, sastavljene isključivo od dnevničara (ulufedžija), pokretne vojske, koja je djelovala u slučaju potrebe, nevezane za timare. Takav je slučaj bio svuda na krajini.

Poseban rod vojske, koji je imao specifičnu i značajnu službu u našim krajevima, bile su džindije. Među njima ima ih koji u imenu nose i titulu *beg*, pa je, čini se, među džindijama bilo i *zaima*. Džindije su pored službe instruktora u jahanju imali, svakako, i druge aktivne službe. Po svemu se čini da su oni, uglavnom, predstavljali osiguranje neutvrđenih gradova i na taj način su se, vjerovatno, brinuli i o javnom redu i sigurnosti u pozadini.

MILITARY FORMATION OF THE SANJAK OF ZVORNIK

Conclusion

The importance of one sanjak was determined primarily according to its military-strategic importance, i.e. whether it represent a forward military vanguard, or it forms a peaceful background. At the head of the sanjak (live) was a military-administrative manager called sanjak-bey (mir-i liva). Under normal conditions, the importance of individual sanjaks was actually reflected in the height of the sanjak-bey's has. On that basis, the relationship between the Sanjaks remained constant and was also regulated by legal regulations from the time of Sultan Suleiman.

Sanjak-bey had his *divan*, that is, the *divan* of the sanjak. It was the sanjak-bey's advisory body, and it was composed, in the narrowest sense of the word, the sanjak-bey's *cehaya*, the *divan effendi* and the local *kadi*. Other dignitaries or veteran warriors and dignitaries, such as *alaybeys*, *captains*, *muftis*, *janissary* officers and various other *agas* and *spahis*, were often invited to the sanjak-bey's council.

The Ottoman army was divided into two basic groups: the *central* one, stationed in the center of the country, with the sultan, and it was paid from the state treasury, and the *provincial* army, initially mostly made up of border guards who were daily wagers (*ulufeji*), and partly of *spahi timarli*.

The law of Sultan Suleiman regulated the long-established practice of *spahi*'s obligations in case of war according to the size of *timar* and *ziyamet*. The law also regulated the obligations of *sanjak-beys* according to the size of their *has*. In terms of those regulations, the *sanjak-beys* of the Bosnian Pashaluk were obliged to equip a certain number of soldiers for the war. Based on those legal regulations and ledger data on the amount of individual *timars*, *ziyamets* and *has*, excluding the imperial *has*, it is possible, by analyzing certain censuses, to determine the actual number of the operational army in the Sanjak of Zvornik.

The city crews in the conditions of the forward military vanguard were significantly more numerous, composed exclusively of daily wagers (*ulufeji*), a mobile army that acted in case of need, not attached to *timars*. Such was the case everywhere in the vanguard areas.

A special branch of army, which had a specific and significant service in our regions, were the *jinjis*. Among them, there are those who bear the title of *bey* in their name, so it seems that there were also those bearing title *zaim* among the *jinjis*. In addition to the position of instructor in riding, the *jinjis* had, of course, other active positions. By all accounts, it seems that they were, for the most part, the security of unfortified cities, and in that way, they probably also took care of public order and security in the rear.

Izvori i literatura

Aličić, S. Ahmed, *Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine*, Sarajevo, 1983.

Bašagić, Safet beg, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (od 1463–1850)*, Sarajevo, 1900.

Filipović, Nedim, Odžakluk timari u Bosni i Hercegovini, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, V, Sarajevo, 1955.

Hadžibegić, Hamid, Kanun-nama sultana Sulejmana Zakonodavca, *Glasnik Zemaljskog muzeja u BiH*, IV–V, Sarajevo, 1949/50.

Hadžihuseinović, Muvekkit, Salih, Sidki, *Povijest Bosne*, El Kalem, Sarajevo, 1999.

Handžić, Adem, *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka (iz 1519. i 1533. godine)*, Sarajevo, 1986.

Handžić, Adem, Prilog istoriji starih gradova u bosanskoj i slavonskoj krajini pred kraj XVI vijeka, *GDI BiH*, XIII, Sarajevo, 1962.

Handžić, Adem, Rudnici u Bosni od druge polovine XV do početka XVII stoljeća, *Prilozi za istoriju BiH*, II, Sarajevo, 1987.

Handžić, Adem, Stari grad Novi na Savi, *GDI BiH*, XIV, Sarajevo, 1964.

Handžić, Adem, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, Sarajevo, 1975.

Handžić, Adem, Zvornik u drugoj polovini XV i u XVI vijeku, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, XVIII, Sarajevo, 1970.

Hamdija, Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1980.

Imamović, Mustafa, *Historija države i prava BiH*, Sarajevo, 1999.

Kanuni i kanun-name za bosanski, hercegovački, zvornički, kliški, crnogorski i skadarski sandžak, Sarajevo, 1957.

Kreševljaković, Hamdija, *Turalibegov vakuf u Tuzli* (prilog povijesti XVI stoljeća), Sarajevo, 1941, (preštampano iz Glasnika IVZ).

Kreševljaković, Hamdija, Prilozi povijesti bosanskih gradova pod turskom upravom, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, II, Sarajevo, 1952.

Kreševljaković, Hamdija, Hamdija, Kapidžić, Sudsko-administrativna podjela Bosne i Hercegovine početkom XIX stoljeća, *Istorijsko-pravni zbornik Pravnog fakulteta u Sarajevu*, III–IV, Sarajevo, 1950.

Mrgić, Jelena, *Severna Bosna u srednjem veku – zemlja-istorija-narod*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Univerzitet u Beogradu, 2006.

Opširni popis Zvorničkog sandžaka iz 1548. godine, svezak IV–V, Orijentalni institut u Sarajevu, 1978.

Pavičić, Slavko, *Hrvatska ratna i vojna povijest i Prvi svjetski rat*, Zagreb, 1998.

Pelidija, Enes, *Bosanski ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira (1699–1718)*, Sarajevo, 1989.

Pelidija, Enes, *Banjalučki boj iz 1737. – uzroci i posljedice*, Sarajevo, 2003.

Skarić, Vladislav, *Popis bosanskih spahija iz 1123/1711. godine*, *GZM u BiH*, XLII, Sarajevo, 1930.

Sućeska, Avdo, *Ajani, prilog proučavanju lokalne vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka*, Sarajevo, 1965, 59.

Sućeska, Avdo, *Specifičnosti državno-pravnog položaja Bosne pod Turcima*, *Godišnjak Pravnog fakulteta*, IX, Sarajevo, 1961.

Šabanović, Hazim, *Bosanski divan, Prilozi za orijentalnu filologiju*, God. XVIII–XIX, Sarajevo, 1973.

Šabanović, Hazim, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo, 1982.

Šabanović, Hazim, *Vojno uređenje Bosne od 1463. do kraja XVI stoljeća*, *Godišnjak Društva istoričara BiH*, XI, Sarajevo, 1961.

Vasić, Milan, *Knežine i knezovi timarlije u Zvorničkom sandžaku u XVI vijeku*, *GDI BiH*, X, Sarajevo, 1959.